

Maharashtra Board 2026 Class 12 Sanskrit Question Paper with Solutions(Memory Based)

Time Allowed :3 Hours

Maximum Marks :100

Total questions :35

General Instructions

Note :

1. सभी प्रश्न अनिवार्य हैं ।
2. कैलकुलेटर का उपयोग वर्जित है ।
3. प्रश्नों के दाईं ओर दिए गए अंक पूर्ण अंक दर्शाते हैं ।
4. बहुविकल्पीय प्रश्नों (प्रश्न संख्या 1(ए)) के मामले में केवल पहले प्रयास का मूल्यांकन किया जाएगा और उसी के लिए अंक दिए जाएंगे ।
5. प्रत्येक बहुविकल्पीय प्रश्न के लिए, उपप्रश्न संख्या सहित सही विकल्प (A), (B), (C) या (D) को उत्तर के रूप में लिखना है ।
उदाहरण के लिए : (i) (A), (ii) (B), (iii) (C)
6. जहां भी आवश्यक हो, वैज्ञानिक रूप से सही और लेबलयुक्त आरेख बनाए जाने चाहिए ।

1. भूमि : राज्ञे पृथ्वे कि उपदिष्टवती ?

Solution :

अवधारणा (Concept) : एषः प्रश्नः पाठे पृथ्वी” अथवा “राजा पृथुः” सम्बन्धितः अस्ति । अस्मिन् प्रसङ्गे पृथ्वी देवी राजा पृथुं प्रति उपदेशं ददाति । उपदेशस्य मुख्यविषयः धर्मपालनं, प्रजाहितचिन्ता तथा संसाधनानां सम्यक् उपयोगः इति ।

व्याख्या : भूमिः राज्ञे पृथ्वे उपदिष्टवती यत् सः धर्मेण राज्यं पालयेत् तथा प्रजानां कल्याणाय कार्यं कुर्यात् । सा अवदत् यत् यदि राजा धर्मपूर्वकं शासनं करोति, तर्हि अहं अपि तस्मै समृद्धिं, अन्नं, धान्यं च दास्यामि ।

सा अपि उपदिष्टवती यत् भूमेः शोषणं न कर्तव्यम्, किन्तु संरक्षणं कर्तव्यम् । यदि मानवाः भूमेः सम्मानं कुर्वन्ति, तर्हि सा सर्वान् पोषयति । अतः भूमेः सन्देशः आसीत् यत् राजा धर्मनिष्ठः, न्यायप्रियः च भवेत् तथा प्रकृतेः संरक्षणं कुर्यात् ।

एवं भूमिः राज्ञे पृथवे धर्मयुक्तं शासनं तथा प्रजाहितं कर्तुं उपदिष्टवती ।

Quick Tip

संस्कृतप्रश्नानां उत्तरे लिखन्तु चेत्, प्रश्नस्य मुख्यशब्दान् गृहीत्वा सरलसंस्कृतेन सम्पूर्णवाक्य-
रूपेण उत्तरं दातव्यम् ।

2. व्यसने कस्य परीक्षा भवति ?

Solution :

अवधारणा (Concept) : अयं प्रश्नः प्रसिद्धस्य सुभाषितस्य आश्रयेण अस्ति — “व्यसने मित्रपरीक्षा” इति । अस्य अर्थः यत् आपत्कालः अथवा दुःखसमये एव सत्यस्य परीक्षणं भवति ।

व्याख्या : व्यसने मित्रस्य परीक्षा भवति । यदा मनुष्यः सुखे भवति तदा बहवः मित्राणि भवन्ति । किन्तु यदा सः दुःखे, आपत्तौ वा भवति, तदा एव ज्ञायते यत् कः तस्य सच्चः मित्रः अस्ति ।

सुभाषिते उक्तम् — “व्यसने मित्रपरीक्षा” अर्थात् संकटसमये एव मित्रस्य सत्यता, निष्ठा, साहाय्यभावः च ज्ञायते ।

अतः व्यसने मित्रस्य परीक्षा भवति ।

Quick Tip

सुभाषितसम्बद्धप्रश्नेषु, मूलश्लोकस्य स्मरणं कृत्वा तस्य सरलार्थं लिखन्तु । एतेन उत्तरं स्पष्टं भ-
वति ।

3. “पृथुवैन्यः प्रजाहितदक्षः नृपः आसीत् ।” — व्याख्यायत ।

Solution :

अवधारणा (Concept) : अयं वाक्यः राजा पृथुः गुणान् वर्णयति । “प्रजाहितदक्षः” इति शब्दः तस्य प्रजासु कल्याणभावं, कर्तव्यपरायणतां च सूचयति । उत्तरे वाक्यार्थः सरलरूपेण विस्तरेण लिखनीयः ।

व्याख्या : “पृथुवैन्यः प्रजाहितदक्षः नृपः आसीत्” इत्यस्य अर्थः — राजा पृथुः प्रजायाः हिते दक्षः, तत्परः च आसीत् ।

सः स्वप्रजानां कल्याणाय सर्वदा चिन्तां करोति स्म । तस्य शासनं धर्मनिष्ठं न्यायपूर्णं च आसीत् । सः न केवलं स्वस्य सुखं पश्यति स्म, अपितु प्रजानां आवश्यकतानां पूर्तये प्रयत्नं करोति स्म ।

पृथुवैन्यः भूमेः संरक्षणं कृत्वा अन्नस्य उत्पादनं सुनिश्चितवान् । सः प्रजानां दुःखं न सहते स्म तथा तेषां जीवनं सुखमयं कर्तुं सततं प्रयासं अकरोत् ।
अतः सः प्रजाहितदक्षः नृपः इति कथ्यते — यतः तस्य शासनस्य मूलम् प्रजाकल्याणमेव आसीत् ।

Quick Tip

व्याख्याप्रश्नेषु वाक्यस्य सरलार्थं प्रथमं लिखन्तु, ततः तस्य विस्तारं उदाहरणैः सह प्रस्तुतयन्तु ।

4. “मृगः काकस्य कपटेन प्रभावितः अभवत् ।” — व्याख्यायत ।

Solution :

अवधारणा (Concept) : अयं वाक्यः नीतिकथायाः सन्दर्भे अस्ति, यत्र कपटयुक्तव्यवहारस्य परिणामः दर्शितः । “कपट” इति शब्दः छलं, धूर्तता च सूचयति । व्याख्यायां वाक्यार्थः तथा प्रसङ्गः स्पष्टतया लिखनीयः ।

व्याख्या : “मृगः काकस्य कपटेन प्रभावितः अभवत्” इत्यस्य अर्थः — मृगः काकस्य छलयुक्तवचनेन प्रभावितः, तेन भ्रमितः च अभवत् ।

काकः धूर्तः आसीत् । सः मधुरवचनैः मृगं विश्वासे स्थापयामास । मृगः सरलस्वभावः आसीत्, अतः सः काकस्य वचनानि सत्यं मन्यमानः तेन सह गच्छति स्म । किन्तु काकस्य उद्देश्यः शुभः न आसीत् । अन्ते मृगः तस्य कपटस्य परिणामं अनुभवत् । अस्मात् ज्ञायते यत् सरलतया सर्वेषां वचनानि न विश्वसनीयानि । विवेकपूर्वकं निर्णयः करणीयः ।

अतः उक्तवाक्येन दर्शयते यत् मृगः काकस्य छलपूर्णव्यवहारेण प्रभावितः अभवत् ।

Quick Tip

नीतिकथासु “कपट”, “मोह”, “लोभ” इत्यादिशब्दानां विशेषं ध्यानं कुर्वन्तु । एते शब्दाः प्रायः कथायाः मुख्यसन्देशं बोधयन्ति ।

5. भूपालः = , =

Solution :

अवधारणा (Concept) : अयं प्रश्नः पर्यायवाची-शब्दानां सम्बन्धितः अस्ति । पर्यायवाची-शब्दाः ते शब्दाः भवन्ति येषां अर्थः समानः भवति, किन्तु रूपं भिन्नं भवति ।

व्याख्या :

“भूपालः” इति शब्दस्य अर्थः भूमेः पालनं करणारा इति । अतः अस्य पर्यायवाची-शब्दौ “नृपः” तथा “राजा” स्तः । एते सर्वे अपि राष्ट्रस्य शासकं सूचयन्ति ।

“मित्रम्” इति शब्दस्य अर्थः स्नेही जनः इति । अस्य पर्यायवाची-शब्दः “सखा” अस्ति । सखा इति विश्वसनीयः, प्रियः च मित्रः भवति ।

अतः — भूपालः = नृपः / राजा मित्रम् = सखा

Quick Tip

पर्यायवाची-शब्दान् ज्ञातुं शब्दस्य मूलार्थं चिन्तयन्तु । समानार्थकाः शब्दाः प्रायः साहित्ये विविधरूपेण प्रयुज्यन्ते ।

6. सत्यम् x

Solution :

अवधारणा (Concept) : अयं प्रश्नः विलोम-शब्दानां (Antonyms) सम्बन्धितः अस्ति । विलोम-शब्दाः ते शब्दाः येषां अर्थः परस्परं विरुद्धः भवति ।

व्याख्या :

“सत्यम्” इति शब्दस्य अर्थः यथार्थता अथवा सत्यवचनम् । अस्य विलोम-शब्दः “असत्यम्” अस्ति, यस्य अर्थः मिथ्या अथवा असत्यवचनम् ।

“उपकारः” इति शब्दस्य अर्थः सहायता, हितकार्यम् इति । अस्य विलोम-शब्दः “अपकारः” अस्ति, यस्य अर्थः अहितं, हानिकार्यम् इति ।

अतः — सत्यम् x असत्यम् उपकारः x अपकारः

Quick Tip

विलोम-शब्देषु प्रायः “अ” अथवा “अन” इत्यादयः उपसर्गाः प्रयुज्यन्ते, ये शब्दस्य विपरीतार्थं दर्शयन्ति ।

7. मम प्रिया भाषा

Solution :

अवधारणा (Concept): एषः लघुनिबन्धपरम्परा अस्ति । अस्मिन् विषयः “मम प्रिया भाषा” इति । निबन्धे सरलभाषया स्वविचाराः, कारणानि, महत्त्वं च स्पष्टतया लिखनीयम् ।

निबन्धः :

मम प्रिया भाषा संस्कृतम् अस्ति । संस्कृतम् विश्वस्य प्राचीनतमासु भाषासु एकम् अस्ति । अस्याः भाषायाः साहित्यं समृद्धम्, शुद्धम्, सुन्दरम् च अस्ति । वेदाः, उपनिषदः, रामायणम्, महाभारतम् इत्यादयः ग्रन्थाः संस्कृते लिखिताः सन्ति ।

संस्कृतभाषा सरलव्याकरणयुक्ता, वैज्ञानिकदृष्ट्या व्यवस्थिता च अस्ति । अस्यां भाषायां उच्चारणम् अपि स्पष्टं भवति । संस्कृतस्य अध्ययनं मम चिन्तनशक्तिं वर्धयति तथा भारतीयसंस्कृतेः ज्ञानं ददाति ।

विद्यालये अहं संस्कृतपाठं उत्साहेन पठामि । संस्कृतश्लोकानां पाठेन मनः शान्तिं लभते । अस्याः भाषायाः मधुरता मां अत्यन्तं आकर्षति ।

अतः संस्कृतम् एव मम प्रिया भाषा अस्ति ।

Quick Tip

निबन्धलेखनसमये विषयानुसारं भूमिका, मुख्यविचाराः, उपसंहारः च स्पष्टतया लिखन्तु । सरलवाक्यानि प्रयुञ्जानाः उत्तरं सुबोधं कुर्वन्तु ।